

SÜNEN EDEBİYATI VE MEKHÛL ED-DİMEŞKÎ'NİN SÜNENİ*

Sami ÖNLER**

Öz

Hadis edebiyatında sünenlerin önemli bir yeri vardır. Hadis edebiyatının ilk ortaya çıkan türünün sünenler olduğu kabul edilmektedir. Hadis edebiyatının bu türü, ahkam hadislerinin fıkıh konularına göre düzenlenerek bir araya getirildiği eserlerdir. Yapılan incelemelerde tespit edilebildiği kadarıyla bu türün ilk örneğini *Kitâbu's-Sünen fi'l-Fikh* isimli eseriyle tâbiin alimlerinden Mekhûl ed-Dimeşkî'nin verdiği görülmektedir. Onun bu eseri o dönemin birçok eseri gibi günümüze ulaşmamıştır. Onun eserinden sonra da bu alanda birçok eserin telif edildiği bilinmektedir. Bu türün en önemli eserleri kütüb-i sitteye dahil olan ve sünen-i erbaa diye bilinen Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin sünenleridir. Diğer taraftan sünenler, hadislerin müntehaları açısından bir gelişim göstermişlerdir. Bu makalede önce sünnet ve sünen kavramları üzerine kısaca durulacak, daha sonra sünen türüne yakın eserler özetle ele alınacaktır. Bunun akabinde sünen türünün ortaya çıkışı ve bu tür eserlerin özellikleriyle muhteva değerlendirmesi yapıp Mekhûl ed-Dimeşkî'nin inşa etmeye çalıştığımız *Sünen*'i tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sünnet, Sünen, Hadis, Hadis Edebiyatı, Mekhûl ed-Dimeşkî.

Sunan Literature and Makhûl ad-Dimashqî's Sunan

Abstract

Sunans have very crucial place in hadith literature. Sunans are considered the first emerged form of hadith literature. Sunans are mainly hadith compilations which are formed depending on Islamic law and fiqh subjects. It seems that the first example of sunan is a book called *Kitâbu's-Sünen fi'l-Fikh* by Makhûl ad-Dimashqî who was one of the Tabi'in scholars. Like most of the literary works of that period, this book has not reached our time. It is known that many books have been published on this subject after this book. The most important compilation of Sunans are Ebû Dâvûd, Thirmidhi, Nesai and Ibn Mace's Sunans which have been known as *Sunan-Erbaa*. In the other hand Sunans developed according to the last hadith reporter (muntaha ravi). In this article, will be discussed briefly on the concepts of Sunnah and Sunan, then briefly examined works which close to the form of Sunan works. Hereafter the emergence of Sunan form and with properties of such works will be made evaluation of content and presented Makhûl al-Dimashqî's Sunan which attempted to be rebuilt.

Key Words: Sunnah, Sunan, Hadith, Hadith Literature, Makhûl ad-Dimashqî.

Sünnet ve Sünen Kavramları

S-N-N (س ن ن) kökünden olan (السنة) sünnet: sözlükte yol, usul, adet, iyi ve kötü çığır/adet, bir kimsenin hayatında takip ettiği yolu, gidişatı ve alışkan-

* Bu makale Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde *Mekhûl ed-Dimeşkî ve Eseri* adıyla yapılmış olduğumuz Yüksek Lisans Tezinin bir kısmından da istifade edilerek hazırlanmıştır.

** Sami ÖNLER, Sakarya Üniversitesi SBE, (Sakarya Erenler Müftülüğü İmam-Hatip, (nsami-onler@hotmail.com).

lık haline getirdiği davranışları manasına gelmektedir.¹ Kelimenin kökeni olan سن esas itibariyle iyi veya kötü bir çıkır açmak anlamını ifade eder.

Sünnet kelimesi Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de sünnet kelimesi ikisi çoğul olmak üzere on altı yerde geçmektedir.² Bunlardan dokuzu Allah'a veya O'nun yerini tutan zamire izafe edilerek "Allah'ın sünneti" manasında, diğerleri de Allah'ın geçmiş ümmetlere veya onlara göndermiş olduğu peygamberlere³ uygulamış olduğu nizam manasında kullanılmıştır.⁴ "Sünnetullah" (سنة الله) tabiri bazen Allah'ın "hikmet yolunu", "taat yolunu" ifade için kullanılır.⁵ Örnek olarak şu âyet-i kerîmeler zikredilebilir:

سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا

Allah'ın öteden beri cereyan ede gelen sünneti, Allah'ın o sünnetinde bir değişme bulamazsın.⁶

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ وَإِنْ يُعْوَدُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ

"İnkâr edenlere, sana düşmanlıktan vazgeçerlerse, geçmiş günahlarının bağışlanacağını söyle. Yok eğer geri dönerlerse kendilerinden öncekilerin hali (sünnetu'l-evvelîn) gözlerinin önündedir".⁷

Sünnet kelimesi hadislerde de sözlük manalarında kullanılmıştır. Örnek olarak iyi-kötü çıkır açmak manasında Hz. Peygamber'den aktarılan bir hadiste şöyle buyurulmuştur:

من سن في الاسلام سنة حسنة فعمل بها بعده كتب له مثل اجر من عمل بها ولا ينقص من اجورهم شيء و من سن في الاسلام سنة سيئة فعمل بها بعده كتب عليه مثل وزر من عمل بها ولا ينقص من ازرارهم شيء

"Kim İslam'da güzel bir çıkır açarsa ona kendi ecri ve kendisinden sonra amel edenlerin ecri vardır ve onların ecinden de bir şey eksilmez. Kim de kötü bir çıkır açarsa ona kendi günahı ve kendisinden sonra amel edenlerin günahı vardır ve onların günahından da bir şey eksilmez."⁸

1 İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî el-Mısırî, *Lisânu'l-arab*, Kahire: Dâru'l-maârif, 1.Baskı, 1984, III, 2121-2127; İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemu makaşisi'l-luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Beyrut 1979, III, 60-61

2 M. Fuad Abdalbâki, *el-Mu'cemu'l-müfrehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire: 1991, S-N-N maddesi, s. 466.

3 İsrâ,17/ 77

4 İlyas Çelebi, "Sünnetullah", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 159

5 Râgıp el-İsfehânî, *Müfredât, Kur'an Kavramları Sözlüğü*, trc. Yusuf Türker, İstanbul: Pınar Yayınları, 1. Baskı, 2002, S-N-N maddesi, s. 756

6 Fetih , 48/23; Bkz. Ahzabi, 33/ 38, 62; Fatur, 35/ 43; Ğâfir, 40/85;

7 Enfâl, 8/38; Bkz. Hicr , 15/13; Kehf, 18/55; Fatur,35/ 43

8 Müslim, "İlim", 15; Tirmizî, "İlim" 15; İbn Mâce, "Mukaddime", 14, Aynı manadaki diğer örnekler için bkz. Ebû Dâvûd, "Salât", 28; Buhârî, "Cihâd", 170.

Hadislerde beyan etme, kural koyma ve belirleme manasında kullanımına örnek olarak şu rivayet zikredilebilir:

عَنْ مَالِكٍ أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنِّي لَأَتَسَّى أَوْ أُتَسَّى لِأَسْنٍ

Hz. Peygamber “Ben sünnet koymak (belirlemek, beyan etmek) için unutturum, unutturulurum” buyurmuştur.⁹

Belli bir kuralı uygulama anlamında da şu rivayet gösterilebilir:

عَنْ مَالِكٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ ذَكَرَ الْمَجُوسَ فَقَالَ مَا أَدْرِي كَيْفَ أَصْنَعُ فِي أَمْرِهِمْ فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ أَشْهَدُ لَسَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ سُنُّوا بِهِمْ سُنَّةَ أَهْلِ الْكِتَابِ

Hz. Ömer Mecusilere nasıl davranacağını bilmediğini söylediğinde Abdurrahman b. Avf “Ben Resûlullah’dan ‘Onlara Ehli kitab muamelesi edin (ehl-i kitaba uyguladığınızı onlara da uygulayın)’ dediğini bizzat duydum demiştir.”¹⁰

Sünnet kelimesi, izinden gitme, hayat biçimi, davranış tarzı gibi manalarda da kullanmıştır.¹¹

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَتَتَّبِعُنَّ سُنَنَ مَنْ قَبْلَكُمْ شَيْئًا بَشِيرًا وَدِرَاعًا بَدْرَاعًا حَتَّى لَوْ سَلَدَ وَاحِجٌ ضَبُّ لَسَلَكْتُمُوهُ فَلَمَّا يَا رَسُولَ اللَّهِ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى قَالَ فَمَنْ

Hz. Peygamber “Andolsun ki sizden öncekilerin yollarını (izlerini, sünnetlerini) adım adım takip edeceksiniz. Hatta onlar bir keler deliğine girse, siz de onları izleyeceksiniz. Dedik ki “Ey Allahın Resûlü! Onlar Yahudiler ve Hıristiyanlar mı?” O da “Ya kim olacak” buyurdu.¹²

Sünnet kelimesi lügat manalarının yanında İslam ile beraber özel bir manada kazanmış olmaktadır. O da, fikhî hüküm ifade eden hadislerle isim olmuştur. Fikhî hüküm ifade eden hadislerde, sünnet, Hz. Peygamber’in sözleri (السنة القولية), uygulamaları (السنة الفعلية) ve takrirleri (السنة التقديرية) olmak üzere üç şekilde sınıflandırılmıştır.¹³ Buna ilave olarak sünnet kavramı, aşağıda bir kısmına işaret edileceği gibi ıstılah olarak farklı manalarda da kullanılmıştır.¹⁴ Sünnet Hz. Peygamber’in uyguladığı, takip ettiği yoldur. Ancak onun

9 Muvatta, “Sehv”, 2.

10 Muvatta, “Zekat”, 47

11 Bkz. Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2. Baskı, 2000, s. 15-39; Mehmet Avcı, *Hadislerde Sünnet Kavramı*, Sakarya Üniversitesi S.B.E, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Sakarya 2009, s. 31-65

12 Buhârî, “Enbiya”, 50; Müslim, “İlim”, 6

13 Talât Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, 1985, s. 400; Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, s. 367

14 Bkz. Abdullah Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul: Hadisevi, 1. Baskı, 2006, s. 288; “Rivayet Asrında Sünnet Kavramı” (*Kuran ve Sünnet Sempozyumu* 1-2 Kasım 1997 Ankara), İstanbul: İrfan İlmî Araştırmalar ve İhtisas Vakfı, 1999, s. 91-98

yolu uyulması gereken güzel bir yoldur. Zira o kendisine uyulması için gönderilmiştir.¹⁵

Hız. Peygamberin söz, fiil, takrir, emir ve yasaklarından meydana gelen Sünnet, Kur'an-ı Kerim'den sonra dinin esasları konusunda ikinci kaynağı teşkil eder. Bu hususu teyit eden birçok ayeti kerime vardır. Bu cümleden olarak Hız. Peygamber'e ittiba etmeyi ve itaat etmeyi emreden ayetler¹⁶ ile onun örnekliliğine işaret eden ayetlere dikkat çekebiliriz.¹⁷

Kur'an-ı Kerim ve Hız. Peygamberin hadislerinde yer bulan sünnet kelimesi daha sonra sahabe döneminden başlayarak tâbiîn ve tebe-i tâbiîn dönemlerinde artık iyice kavramlaşmıştır. Sünnet kelimesinin sahabe döneminin sonuna kadar kullanılış biçimlerini Bünyamin Erul araştırma ve tetkikleri neticesinde şu şekilde tablo haline getirmiştir:¹⁸

Cahiliye Dönemi	سنة الاءاء / سنة القوم
Kur'an-ı Kerim	سنة الاولين / سنة الله
Hız. Peygamber	سنتنا / السنة / سن
Büyük Sahabiler (Birinci 30 yıl)	سنة النبي / سنة رسول الله
Büyük Sahabiler (İkinci 30 yıl)	سنة النبي / السنة

Tablo 1

Buna göre sünnet kelimesinin sahabe döneminin sonunda tamamen kavramlaştığı anlaşılmaktadır. Tabiin dönemine geldiğimizde de bu kavramın kullanıldığını görüyoruz.

Mesela İbn Mes'ûd'un öğrencilerinden olan Mesrûk el-Ecda'(ö.63) insanlara sünneti öğreten kimseler arasından sayılmıştır.¹⁹ eş-Şa'bî'den (ö. 103), Mesrûk'un "Ebû Bekr ve Ömer'i sevmek ve faziletlerini bilmek sünnettendir" dediği nakledilmiştir.²⁰

15 Âl-i İmran, 3/31-31; Nisâ, 4/ 59, 64, 80; Enfâl, 8/24; Nûr, 24/56

16 Âl-i İmran, 3/31-31; Maide, 5/92; Nisa, 4/80

17 Ahzab, 33/21

18 Bkz. Kitapta tablo ifadesi kullanılmış ancak tablo halinde verilmemiştir.

19 İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, thk. Halil Me'mûn Şihâ, Ömer es-Selâmî, Ali b. Mesûd, Beyrut 1996, X, 100

20 İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımeşk*, thk. Ömer b. Çamâra el-Umrevî, Beyrut: Dâru'l-fikir, 1995, XXX, 393

Ali b. el-Medînî (ö.234), “Saîd b. Müseyyeb (ö. 94) ‘uygulama böyledir (مضت السنة)’ dediğinde o sana yeter” demiştir.²¹ Mekhûl’un (ö.113) şöyle dediği nakledilmektedir:

السنة سنتان سنة الاخذ بها فريضة و تركها كفر، وسنة الأخذ بها فضيلة و تركها الى غيره حرج
 “Sünnet iki çeşittir: Bir sünnet var ki, onu almak farz, bırakmak küfürdür. Bir sünnet de var ki, onu almak fazilet, onu bırakıp başkasını almak günahdır.”²² Bu açıklamalarında onun konuya bir fakih bakış açısıyla yaklaştığı anlaşılmaktadır. Bu da her sünnetle, çeşidine göre amel etmeyi ifade eder. Mekhûl, İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 124) için “Yeryüzünde (sünnet-i mâdiyeyi) uygulanan sünnetleri²³ ondan daha iyi bilen kalmadı” demiştir.

Ömer b. Abdülaziz(ö.101)’in de İbn Şihâb için aynı ifadeleri kullandığı görülmektedir. ²⁴ İbn Şihâb hakkında Mekhûl ve Ömer b. Abdülaziz’den aktarılan bu bilgide, İbn Şihâb’ın Hz. Peygamber ve sahabîlerden gelen sünneti iyi bilen biri olduğu ifade edilmektedir. Burada sünnet kelimesiyle ahkâm konusundaki selefin uygulamaları kastedilmiş olmalıdır.

Leys b. Sa’d (ö.175) ise, “İbn Şihâb’dan daha kapsamlı bir alim ve ondan daha çok bilgisini görmedim. Tergîb konusunda hadis rivayet ederken onu dinleyecek olsan dersin ki “En iyi sadece bunu biliyor!”, neseb konusunda konuşacak olsa (bilgisinin çokluğundan) “Sadece bunu biliyor” dersin. Kur’an ve sünnetten konuştuğunda da konuşması kapsayıcı olurdu.”²⁵ Leys b. Sa’d’ın ifadesinde sünnet kelimesi artık bugün yaygın olarak kullanılan anlamını bulmuş görülmektedir.

Tedvin döneminde farklı ilim dalları ortaya çıkmaya, her ilim dalı da sünneti kendi muhtevalarına yönelik olarak tarif etmeye başlamış, böylece sünnet terimi zamanla farklı ıstılah anlamları kazanmıştır. Fıkıh Usûlu alimleri “Hz. Peygamber’den Kur’an-ı Kerim dışında nakledilen ve şerî bir delil olmaya elverişli olan söz, fiil ve takrirler” şeklinde tarif etmişler ve sünnetin delalet yönüne dikkat çekmişlerdir. Fıkıh alimleri ise sünneti farz, vacib, mustahab, mubah, mekruh ve haram gibi dinde uyulması istenen hükümlerin bir çeşidi olarak ifade ederek uygulamadaki yerine dikkat çekmişlerdir. Kalam alimleri ise bid’atin zıddı olarak kullanıp, “Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamber’in bildirmiş olduğu esaslara uygun olan şeydir” demişlerdir.

21 Cemâleddîn Ebî'l-Haccâc Yusuf Mizzî,, *Tehzîbü'l- Kemâl fî Esmâ'î'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1992, IX, 73.

22 Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, 1. Baskı, Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000, “Mukaddime”, 49.

23 السنة الماضية: herkes tarafından bilinen, herkesin kabul edip kendine göre uygulama yaptığı sünnet. Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 295

24 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 397

25 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 397

Hadis alimlerine göre sünnet, “Hz. Peygamber’in peygamberlik öncesi dahil olmak üzere her türlü söz, fiil ve takrirlerini içerir”.²⁶

Sünnet kelimesinin çoğulu olan “sünen” zamanla bir kitap türüne isim olmuş ve ahkâm hadislerini fıkıh konularına göre düzenlemek suretiyle yazılmış hadis kitaplarına sünen denmiştir. Bu tür eserlerde esas itibariyle merfu hadisler bulunmakla beraber ilk telif edilmeye başladıklarında mevkuf ve maktu hadisleri de içermekteydiler. Süreç içerisinde bu tür eserlerde mevkuf ve maktu rivayetler, ilerde ortaya konulacağı üzere azalmıştır. Merfu hadisler ise Hz. Peygamberin konuyla alakalı söz, fiil ve takrirlerinden oluşurlar. Sünen kitapları genel olarak “kitap” adı verilen ana bölümler ile “bab” adı verilen alt başlıklar ve bu başlıkların altında konuyla ilgili hadisleri içerirler. Ana konular; ibadetler, muamelât, ukûbât ve edebdir. Bu tür eserler hicri ikinci asrın başlarından itibaren tasnif edilmeye başlanmıştır. Hadis tarihinin altın çağı kabul edilen üçüncü asra kadar birçok sünen kitabı telif edilmiştir.²⁷

Sünenler hadis tarihinin isim aynı kalıp muhtevası zamanla değişip gelişecek olsa da, ilk ortaya çıkan türüdür. Muhaddisler tarih boyunca bu tür eserlere büyük alaka göstermişlerdir.²⁸ Hicri üçüncü asrın sonuna kadar da bu türün en önemli eserleri ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ahkamla alakalı olarak sünenlerin yanında diğer türlerde de eserler verilmiştir. Bunların bir kısmı tasnif usulu veya içerik olarak sünenleri andırmaktadırlar.

Sünen Türüne Yakın Olan Eserler

Ali Osman Koçkuzu her ne kadar “Sünen tabiriyle câmi’ ve musannaflar de kastedilir”²⁹ demiş olsa da muvatta, musannaf, câmi’ ve ahkam hadisleri isimleriyle telif edilen hadis kitaplarını sünen türüne yakın eserler olarak saymak daha doğru olmalıdır. Bu türlerin birbirlerine benzerlikleri sünenler gibi ale’l-ebvab telif edilmeleri, merfu, mevkuf, ve maktû hadis ihtiva etme-

26 Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 400-401; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 288; Abdülkerim Zeydan, *el-Vecîz fî usûlu’l-fıkh*, Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1. Baskı, 2004, s. 161; Zekiyyud-din Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kafî Dönmez Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 7. Baskı, 2004, s. 71.

27 Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 398-399; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 363; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 284; Kandemir, M. Yaşar, “Sünen” , *DİA*, İstanbul 2006, XXXVIII, 141-142.

28 Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 7. Baskı, 2010, s. 210, 242.

29 A. Osman Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983, s. 290; Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı 2005, s. 202.

leri ve çoğunlukla ahkama müteallik rivayetleri muhtevi olmaları yönündendir.³⁰

Muvattalar: (موطنات)

“Muvatta” Aydınli tarafından “Bir bölgedeki alimlerin hepsinin veya büyük çoğunluğunun kabul ettikleri hadisleri yahut benimsedikleri ortak görüşleri toplayarak hazırlanan” kitap şeklinde tarif edilmiştir.³¹ Muvatta adıyla İmam Malik’in yaşadığı dönemde birçok eserin telif edildiği anlaşılmaktadır. İbn Ebî Yahya (ö. 184) ve İbn Mâcişûn (ö. 164)’un Muvattaları gibi ki, bunlar günümüze ulaşmamıştır.³²

Muvatta’ dendiğinde İmam Mâlik’in eseri anlaşılmaktadır. Kandemir’in belirttiğine göre İmam Mâlik “Medîne’li bazı alimlerin hadis kitabından çok fıkıh kitabına benzeyen “el-Muvatta” adlı çalışmalarını gördükten sonra Hz. Peygamberin hadisleri ve Medîne halkının uygulamalarını (amel-i ehl-i Medîne) yansıtan sahabe görüşlerini ve tabiînin fetvalarını da toplamak üzere bu eseri kaleme almış ve eserine *el-Muvatta’* (gözden geçirilip ayıklanan, kolayca anlaşılabilir, üzerinde fikir birliği edilen kitap adını vermiştir”³³. Bu bilgiden İmam Malik’in Muvatta’ından önce Medinede birden fazla Muvatta isimli eserin telif edildiği ve bunların daha çok fıkıh kitabını andıracağı anlaşılmaktadır. İmam Mâlik eserini 159/775 yılında tamamlamıştır. Bildirildiğine göre eser ilk telif edildiğinde 10.000 hadis ihtiva etmekteydi. İmam Malik eseri her yıl gözden geçirilerek büyük bir kısmını ayıklamıştır. 40 yıllık bir çalışmanın sonunda bugün elde olan *el-Muvatta’* meydana gelmiştir. Eserin birçok nüshası günümüze ulaşmıştır.³⁴ Nüshalarda hadis sayılarında farklılıklar görülmesinin sebebi Muvatta’ın yukarıda belirtildiği gibi uzun bir süreç içinde bugünkü hale gelmiş olmasıdır. ³⁵ Abülaziz b. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî eserin 16 nüshasını tanıtmıştır.³⁶

Musannaflar(صفات)

Musannaf; hadis edebiyatının bir telif çeşidi olarak “hüküm ihtiva eden merfû, mevkuf ve maktû rivayetlerin fıkıh konularına göre sınıflandırılarak

30 Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, İstanbul: İFAV, 2. Baskı, 2011, s. 82.

31 Aydınli, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 242.

32 Hamdân Nezir, *el-Muvattaât li'l-İmam Mâlik*, Dimeşk: Dâru’k-kalem, 1. Baskı, 1992, s. 9, 65-66. Bu eser, İmam Mâlik’in Muvatta’ı ve nüshaları üzerine yapılmış güzel bir çalışmadır.

33 Yaşar Kandemir, “el-Muvatta’”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 416.

34 Kandemir, “el-Muvatta’”, *DİA*, XXXI, 416; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 300.

35 Abdülaziz b. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Bustânu'l-Muhaddisîn*, trc. Ali Osman Koçkuzu, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 25; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 217.

36 Bkz. ed-Dihlevî, *Bustânu'l-muhaddisîn*, s. 17-64.

yazılmış eserlere verilen isimdir".³⁷ Bu tür eserlerde sünenlerden daha fazla sahabe ve tâbiînün söz ve işleriyle ilgili rivayetler bulunur. Nadir olarak da olsa mürsel ve muallak rivayetlere yer verilir.³⁸ Bu tür eserler hicri II. ve III. asırlarda ortaya çıkmıştır. Musannaflar tamamen sünen türü eserler gibi değildir. Câmi' türünün bazı bölümlerine de yer verdiklerinden bu iki tür arasında mütalaa edilmektedir.³⁹ Bazı alimler İmam Malik'in *Muvatta'*ını da musannaf türünün içinde sayarlar. Onun yanına Ma'mer b. Râşid'in *el-Cami'*'ni de eklemiştirlerdir. Ebû Talib el-Mekkî bu tür eserlerin hicri 120 veya 130 yıllarından sonra telif edilmeye başlandığını bildirilmektedir.⁴⁰ Bu türde birçok eser telif edilmiş olmakla birlikte bunların en meşhurları Abdurrezzak b. Hemmam'ın *Musannaf*'ı ile İbn Ebî Şeybe'nin *Musannaf*'ıdır.

Abdurrezzak'ın *Musannaf*'ı, ilk defa Habiburrahman el-Azamî'nin tahkik ve tahririyle beraber 1970 yılında 11 büyük cilt olarak basılmıştır. X. cildinin 379. Sahifesinden XI. cildinin sonuna kadar olan kısım hocası Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi'*inden oluşmaktadır. Eser toplam olarak 21033 adet hadis ihtiva etmektedir.⁴¹

İbn Ebî Şeybe'nin *Musannaf*'ına gelince Kemal Yusuf el-Hût tahkikiyle önce Bombay'da basılmış daha sonra da 1989 da Beyrut'ta basılmıştır. Eserde 37943 rivayet bulunmakta olup *Musannaf* bu muhtevasıyla ve içeriğinin çeşitliliği ile diğer hadis eserlerinden daha kapsamlı görülmektedir.⁴² Eserin Saîd el-Lahham tarafından yeni neşrinden 41 kitap ve 5434 bab'dan oluştuğu belirtilmektedir.⁴³

Câmi'ler (الجامع)

Hicri II. ve III. asırda telif edilen bazı kitaplara Câmi' ismi verilmiştir. Câmi' türü eserler ale'l-ebvâb (konulu) metotla tasnif edilen hadis kitaplarıdır. Dinin hemen her konusunda hadis barındırırlar. Câmi' ismi özellikle *iman*, *ahkam* (sünen), *rikak* (zühd), *âdâb* (etime ve eşribe), *tefsir*, *tarih* (*siyer-cihad-meğâzî*), *menâkıb*, *fiten* (*melahim*)den oluşan ana konuları içeren hadis kitapları için kullanılmaktadır. Bir kitap bu konulardan birini ihtiva etmediğinde ya da eksik olarak ihtiva ettiğinde câmi' türünün dışına çıkacağı söylenmiştir.

37 Bkz. Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 306-309; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 221; Hatipoğlu, İbrahim, "Musannef", *DİA*, XXXI, 235.

38 Bkz. Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 306-309; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 221; Hatipoğlu, "Musannef", *DİA*, Ankara 2006, XXXI, 235.

39 Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 212-213; Bağcı, H.Musa, *Hadis Tarihi İlk Üç Asır*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009, s. 244.

40 Bkz. Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, 2. Baskı Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2005, I, 273

41 Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul: İFAV, 2008, s. 74-76.

42 Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 77.

43 Mehmet Efendioğlu, "el-Musannaf", *DİA*, Ankara 2006, XXXI, 237.

Tirmizî'nin *Sünen*'i muhteva itibariyle câmi' olmakla beraber sünenler arasında sayılması meşhur olmuştur. ⁴⁴

Câmi'ler sünenler gibi ahkâm hadislerini de barındırmaları sebebiyle sünenlere yakın hadis eserleri arasında sayılmalıdır. Bu türün en önemli eserleri hadis tarihinin altın çağı kabul edilen hicri üçüncü asırda telif edilen Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'i ile Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh* adlı eserleridir. ⁴⁵

el-Câmi' ismiyle eser telif eden ilk müellifin Ma'mer b. Râşid olduğu bilinmektedir. Bu eser günümüze ulaşan hadis kitaplarının en eskisidir. Eserde 1614 hadis bulunmaktadır. Pek çok konuyla ilgili olan hadisler herhangi bir tertib gözetilmeksizin çok sayıda bab başlığı altında kaydedilmiştir. ⁴⁶

Ahkam Hadisleri Kitapları (احاديث الاحكام)

Ahkam hadisleri "Haram, helal ve mekruh gibi şer'î bir hüküm ihtiva eden hadisler"⁴⁷ şeklinde tarif edilmiştir. Ahkam hadisleri genel olarak sünen, muvatta, musannaf ve câmi' türü eserlerde bulunmakla beraber hicri beşinci asırdan sonra sadece ahkam hadislerini içeren eserler telif edilmiştir.

Sadece ahkam hadislerini barındıran kitaplara örnek olarak Ebû Muhammed Abdulhak b. Abdurrahim İbnu'l-Harrât'ın *el-Ahkâmü'l-vustâ min hadîsi'n-Nebî –sallallahu aleyhi ve sellem-*, İbn Hacer'in *Bulûğu'l-merâm min edilleti'l-ahkâm*'ı, Ebu'l- Mehâsin Bahâuddîn Yusuf b. Râfi İbn Şeddâd'ın *Delâilu'l-ahkâm min ehâdîsi'r-Resûl aleyhisselam*'ı, İbn Dakîk el-Îd'in *el-İmâm bi ehâdîsi'l-ahkâm*'ı, Abdulğani en-Nablûsî'nin *Umdetu'l-ahkâm*'ı verilebilir. ⁴⁸

Sünenlerin Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi

Sünen kitapları hicri ikinci asrın başlarından itibaren tasnif edilmeye başlanmıştır. Ondaki sonraki süreç içinde onlarca eser telif edilmiştir. Sünenlerin ortaya çıkışı ile ilgili olarak İbnu'n-Nedim'in *el-Fihrist* isimli eserini incelediğimizde Mekhûl ed-Dimeşkî'nin *Kitabu's-Sünen fi'l-Fıkh* isimli eseri sünen türünün ilk eseri olarak gözükmektedir. ⁴⁹ Koçyiğit'e göre ise bu eser hem sünen türünün hem de hadis edebiyatının ilk eseridir. ⁵⁰ Söz konusu eser hakkında ilerde daha geniş bilgi verilecektir.

44 Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 211; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 78; Yardım, Ali, *Hadis II*, İstanbul: Damla Yayınları, 2012, s. 80; Bağcı, *Hadis Tarihi İlk Üç Asır*, s. 258.

45 Bkz. Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 251-260; Yardım, *Hadis II*, s. 80-84; Bağcı, *Hadis Tarihi İlk Üç Asır*, s. 259-273.

46 İbrahim Hatiboğlu, "Ma'mer b. Râşid", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 553.

47 Aydın, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, s. 36-38; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 18.

48 Bkz. Aydın, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, s. 36-38.

49 İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, ta'lîk; İbrahim Ramazan, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l- Ma'rife, 1994, s. 318; Sezzin, Fuad, *Târîhu't-türâsi'l- arabî*, Suûd İmam Muhammed Üniversitesi matbaası, 1991, I, 19-20.

50 Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 211; *Hadis İstihlaları*, s. 399.

Sünen türünün ortaya çıkmasında muhaddislerin “müesses fıkha” tepkileri gerçeğinden bahsedilmekle beraber⁵¹ bunu en azından Mekhûl’un *Sünen*’i için söylemek mümkün görünmemektedir. Çünkü bahsedilen zaman dilimi, Mekhûl’dan öncedir, ayrıca Mekhûl zamanında fıkhnın konularına göre teşekkül edip kitap haline geldiğini söylemek için erken bir dönem sayılır. Rey’e dayalı fıkhnın sistemleşmesini İmam-ı Azam’la başlatmak mümkündür. Kendisinden önce hocası Hammad b. Ebî Süleyman rey ekolünün başındadır. 120 yılında hocası Hammad vefat ettiğinde onun ders halkasının başına geçmiştir.⁵² İmam-ı Azam ve öğrencilerinin gayretli çalışmaları, münazaraları neticesinde rey fikhı, diğer bir tabirle Hanefi fikhı sistemleşerek teşekkül etmiştir.⁵³

Ebû Hanife daha hayatta iken ehl-i hadis tarafından fikhî görüşlerine itirazlar edilmiş, muhaddisliği öne çıkan Evzâî ile meşhur tartışmaları olmuştur.⁵⁴ Evzâî İmam-ı Azam’ı reyle hüküm vermesinden dolayı değil de hadis ve sünnet varken onları almayıp reyle hareket etmesinden dolayı eleştirdiğini söylemektedir.⁵⁵ Evzâî’nin de mezhep sahibi olduğu hatırlanacak olursa, onun mezhebinde hadis ve sünnetin kullanımı rey fikh ekolüne göre daha fazladır denilebilir.

Evzâî, Mekhûl’un genç öğrencilerindendir. Mekhûl gibi ona atfedilen “*Kitâbu’s-Sünen fi’l-Fıkha*” adlı eser günümüze ulaşmamıştır. Rivayetleri Mervan Muhammed eş-Şeâr tarafından derlenerek “*Sünenü’l-Evzâî*” adıyla 1993’te Beyrut’ta yayımlanmıştır. Evzâî’ye atfedilen bu eserden itibaren sünenlerin rey fikhına karşılık hadis-sünnet fikhını ortaya koymak üzere tasnif edildiğini söylemek daha doğru olsa gerektir.

Mekhûl’dan sonra, İbn Cüreyc (ö. 150), Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156), Evzâî (ö.157), İbn Ebî Zî’b (ö.159), İbrahim b. Tahmân (ö.163), Hammad b. Seleme (ö. 167), Abdullah b. el-Mubârek (ö. 181), İbn Ebî Zâide (ö.183), Hüşeym b. Beşîr (ö.183), el-Velid b. Müslim (ö.195), Muhammed b. Fudayl (ö.195), Vekî’ b. Cerrah (ö. 197), Abdulvahhab el-Haffâf (ö.204), ed-Dûlâbî (ö.227), Saîd b.

51 Bu tepkiyi farklı müellifler değişik şekillerde isimlendirmektedir. Bkz. Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 84-93,199-201; Yardım, *Hadis II*, s. 86; Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, s. 102-110; Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 81.

52 Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, çev. Osman Keskiöğlü, Ankara: DİB, 2005, s. 37-39.

53 Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, s. 215-250.

54 İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanifenin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara: DİB, 2010, s. 272.

55 İbn Kuteybe, *Te’vîlu muhtelifu’l-hadîs*, thk. Muhammed Zühri en-Neccâr, Beyrut: Dâru’l-Cil, 1972, s. 52; Bkz. Aydın, Nevzat, *İmâm-ı Evzâî ve Sünenindeki Metodu*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Samsun 2001, s. 141; Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatını Oluşumu*, s. 159.

Mansûr (ö.227), Osman b. Ebî Şeybe (ö. 237), Sehl b. Zencele (ö.240), el-Hulvânî (ö.242), ed-Dârimî (ö.255), Ebû Bekr el-Eşrem (ö.261), İbn Mâce (ö.273), Ebû Dâvûd (ö.275), Ebû İsa et-Tirmîzî (ö.279), el-Ezdî (ö. 282), el-Keccî (ö. 292), Muhammed b. Osman (ö. 297), Ebû Muhammed el-Ezdî (ö. 297), Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdullah b. Süleyman el-Hadramî Mutayyan (ö. 298), Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed b. Hasan el-Firyâbî (ö.300), Nesâî (ö. 303) gibi onlarca muhaddis bu türden eser vermiştir.⁵⁶

Ebû Talib el-Mekkî'nin tasnif döneminin başı olarak hicri 120 veya 130 yıllarını vermesine işaret edilmiş idi. Bu tarihleri artık tasnifin yoğun olarak yapılmaya başlandığı tarih olarak düşünebiliriz. Mekhûl'un *Sünen*'ini tasnifin ilk örneği olarak düşündüğümüzde de tasnifin başlangıcını Mekhûl'un vefat yılı olan 113 yılından öncesine çekmek daha doğru olsa gerektir.

Sünen Türü Eserlerin Muhteva Değerlendirmeleri ve Özellikleri

Sünenlerin şekil bakımından özellikleri, fıkıh konularına göre, ale'l-ebvâb usulde tasnif edilmiş olmalarıdır. Bu tür eserler muhteva olarak daha ziyade ibâdât, muamelât ve ukûbat konularını içerirler.⁵⁷ Bu içerik, kişinin Rabbine karşı olan ferdî sorumlulukları ile sosyal sorumluluklarını ve bu sorumluluklarındaki ihmal ve kusurlarından terettüb eden cezaları kapsamaktadır.

Sünenler, yukarıda belirttiğimiz bazı çekincelerimizle birlikte yaygın kabule göre rey fıkıhına karşı bir tepki olarak sünnet fıkıhını ortaya koymak üzere fıkıh kitapları planına göre tertib edilmişlerdir. Herhangi bir sünen kitabı ile herhangi bir fıkıh kitabı karşılaştırıldığında bu açıkça görülmektedir.⁵⁸

Sünenler ihtiva ettikleri hadislerin müntehaları açısından de bir gelişim ve değişim süreci geçirmişlerdir. Bazı hadis alimlerine göre sünenler sadece merfû haber içerirler, mevkuf ve maktû hadis barındırmazlar.⁵⁹ Diğer bazılarına göre ise, sünenler mevkuf ve maktû hadislerden tamamen arınmış değildir.⁶⁰ Ancak vakıya bakıldığında sünenlerin ilk başlarda oldukça fazla mevkuf ve maktû hadisleri içermekle beraber zamanla bu tür rivayetlerin onlarda giderek azalmış olduğu görülmektedir.⁶¹ Bunu Mekhûl (ö.113),

56 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 281-289; Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, s. 399; a. mlf., *Hadis Tarihi*, s. 210-211, 243.

57 Bkz. Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 210; a. mlf. *Hadis İstilahları*, 399; Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, s. 290; Yardım, *Hadis II*, s. 80; Özpınar, *Hadis Edebiyatını Oluşumu*, s. 159; Bağcı, *Hadis Tarihi İlk Üç Asır*, s. 273.

58 Yardım, *Hadis II*, s. 86; Özpınar, *Hadis Edebiyatını Oluşumu*, s. 200.

59 Bkz. Koçyiğit, Talât, *Hadis Tarihi*, s. 210; Özpınar, *Hadis Edebiyatını Oluşumu*, s. 203-204.

60 Yardım, *Hadis II*, s. 86; A'zamî, Muhammed Mustafa, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, trc. Recep Çetintaş, İstanbul 2010, s. 240.

61 Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 284.

Evvâî (ö.157), Saîd b. Mansûr (ö.227), Dârimî (ö.255) ve Ebû Dâvûd'un (ö.275) sünenlerini takip ederek tespit etmek mümkündür. Mekhûl'un inşa etmeye çalıştığımız *Sünen'*inde 198 merfû, 73 mevkuf, 235 maktû rivayet tespit edilmiştir.⁶² Evvâî'nin *Sünen'*inde ise tekrarlı olarak, 1436 merfû, 185 mevkuf, 589 maktû hadis, tekrarsız olarak ise, 578 merfû, 151 mevkuf ve 497 mevkuf rivayet olduğu belirlenmiştir.⁶³ Saîd b. Mansur'un *Sünen'*i incelendiğinde de oran olarak Mekhûl ve Evvâî'nin sünenleri kadar olmasa da mevkuf ve maktû rivayetlerin Dârimî'ye oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Saîd b Mansûr'un *Sünen'*i için yapılmış bir istatistiğe rastlanmamakla beraber, *Sünen'*in nikah bölümünün ders sürecindeki okumalarında, mevkuf ve maktû rivayetlerinin fazlalığı gözlenmiştir. Dârimî'nin *Sünen'*inin ise 1883 merfu, 1319 mevkuf ve maktû hadis ihtiva ettiği tespit edilmiştir.⁶⁴ Ebû Dâvûd'a geldiğimizde de artık mevkuf ve maktû rivayetlerin yok denecek kadar azaldığı gözlemlenmektedir.

Bu tespitlerden de anlaşılmaktadır ki, sünenler ilk dönemlerde her çeşit rivayeti ihtiva etmekte olup zaman ilerledikçe ahkâma yönelik olarak büyük oranda merfû rivayetleri toplama gayesiyle tasnif edilmişlerdir.

Güvenilirlik açısından sünenlerdeki bütün rivayetlerin sahihliğini söylemenin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Sünenlerde sıhhat açısından sahih, hasen, zayıf hatta çok az da olsa muvzû olarak her türlü rivayetin bulunduğu ifade edilmektedir.⁶⁵ Mesela Evvâî'nin *Sünen'*inde sahih, hasen ve zayıf hadislerle birlikte münker ve mevzû hadislerin de yer aldığı belirtilmektedir.⁶⁶ Saîd b. Mansur'un *Sünen'*i de aynı şekilde sıhhat açısından her türlü rivayeti içerdiği görülmektedir. Dârimî'nin *Sünen'*inde de pek çok sahih hadisin yanında hasen, zayıf hatta bazı alimlere göre mevzû rivayetler bulunduğu ifade edilmektedir.⁶⁷ Ebû Dâvûd zayıflığını belirterek o konuda sahih hadisin yokluğu gerekçesiyle; Tirmizî fukahadan herhangi birinin amel etmiş olmasına istinaden; Nesâî terkinde hadisçilerin ittifak etmemiş olmasını dikkate alarak zayıf hadis rivayet etmişlerdir. İbn Mâce ise kitabına almış olduğu münker ve çok az da olsa mevzû rivayetler sebebiyle kitabına

62 Bkz. Sami Önlere, *Mekhûl ed-Dımeşkî ve Eseri*, Sakarya Üniversitesi S.B.E (Yayınlanmamış çalışma), s. 40.

63 Aydın, *İmâm-ı Evvâî ve Sünenindeki Metodu*, s. 80-81.

64 Abdullah Aydın, *Sünen-i Dârimî Tercüme ve Tahkîk*, İstanbul: Merve Yayınları, 1. Baskı, 1995, I, 64.

65 el-İmam Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhayy el-Leknevî, *el-Ecvibetu'l-Fâdila*, Kahire 2009, s. 66; Aydın, *Sünen-i Dârimî Tercüme Şerh ve Tahkîk*, I, s. 61; Bağcı, *Hadis Tarihi İlk Üç Asır*, s. 274.

66 Aydın, *İmâm-ı Evvâî ve Sünenindeki Metodu*, s. 82.

67 Aydın, *Sünen-i Dârimî Tercüme ve Tahkîk*, I, 60-61.

olan itimadı sarsmıştır.⁶⁸ Genel olarak sıhhat açısından sünenlerde her tür rivayetin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Mekhûl ed-Dîmeşkî ve Sünen'î

İmam Mekhûl ed-Dîmeşkî yaklaşık olarak hicri 35 yılından sonra Kâbil'de doğmuş, bölgenin fethedilmesi esnasında muhtemelen ilk gençlik yıllarında İslam orduları tarafından esir alınıp Saîd b. el-Âs'ın eline geçmiş, daha sonra onun tarafından Hüzel kabilesinden bir kadına hediye edilmiş, o da onu azad etmiştir. Azad olduktan sonra Mısır, Hicaz, Irak ve Şam diyarlarını dolaşmış bir çok hocadan ilim öğrenmiş ve sonunda Şam'a yerleşerek oranın önde gelen alimlerinden sayılıp Şam Fakihî diye meşhur olmuştur. Kendisinden birçok talebe ilim öğrenmiş, hadis rivayetinde bulunmuştur. II. asrın önemli hadisçilerindendir. Ona bazı eserler nispet edilmektedir. Bunlar arasında en önemlisi olan *Kitâbu's-Sünen fi'l-Fıkh* isimli eserden aşağıda bahsedilecektir. Mekhûl ed-Dîmeşkî hicri 113 yılında vefat etmiştir.⁶⁹

Kitâbu's-Sünen fi'l-Fıkh

Mekhûl ed-Dîmeşkî'nin *Kitâbu's-Sünen fi'l-Fıkh* isimli eserinden tespit edilebildiği kadarıyla eski kaynaklardan sadece İbnu'n-Nedîm'in *el-Fihrist* isimli eserinde bahsedilmektedir⁷⁰. Bazı değerlendirmelere göre bu eser, sünen türünün, hatta hadis edebiyatının ilk eseri olarak kabul edilir.⁷¹ Birçok eser gibi bu eser de günümüze ulaşamamıştır. Bu eser de, muhtemelen, ilk dönem eserlerinin sonraki dönemlere ulaşmamasının sebepleri arasında sayılan; yangın, sel, savaş, kullanışsız olması sebebiyle rağbet görmeme ve zamanla harap olma gibi sebeplerin yanında Moğol istilasının İslam medeniyetinin ilim merkezlerinde yapmış olduğu kültür tahribatının bir kurbanı olmuştur.

İbn Asakir, İsmail b. Ayyaş kanalıyla Mekhûl'un, Ubeydullah b. Abîd'e "İçinde helal ve haram konularının olduğu bir defteri rivayet etmek üzere verdiğini" nakletmiştir.⁷² Bu defterin mezkûr sünen olması ihtimal dâhilindedir.

Günümüze rivayeti ulaşamamış bu eser, sonraki dönem kitaplarından *Musannaf-ı İbn Ebî Şeybe*, *Sünen-i Dârimî*, *Sahîh-i Müslim*, *Sünen-i Ebû Dâvûd*,

68 Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 31; Bağcı, *Hadis Tarihi İlk Üç Asır*, s. 274.

69 Mekhûl'un hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Önler, *Mekhûl ed-Dîmeşkî ve Eseri*, Sakarya Üniversitesi S.B.E (Yayınlanmamış çalışma).

70 Bkz. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 318. Krş. Sezgin, *Târîhu't-Türâsi'l- Arabî*, I, 19-20; Sıddîkî, M.Zübeyr, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, trc. Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınevi, 2004, s. 59; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 210; Aydın, *Sünen-i Dârimî Tercüme ve Tahkîk*, I, 55.

71 Bkz. Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 210.

72 İbn Asakir, *Târîhu Medîneti Dîmeşk*, XXXVIII, 43.

Sünen-i Tirmizî, Sünen-i Nesâî ve Sünen-i İbn Mâce taranarak yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır. Çalışmayı belli bir sınırdan tutmak amacıyla kronolojik bir sıra takip eden bu eserler seçilmiştir. Kütüb-i siteyi esas aldığımızda fazla bir rivayete ulaşamadığından kütüb-i sitteye ilave olarak, yakın dönem eserlerinden Dârimî'nin *Sünen-i* ile İbn Ebî Şeybe'nin *Musanna'fı* esas alınmıştır. Buhârî'de sadece bir yerde muallak bir rivayetin içinde Mekhûl'un de o görüşte olduğuna dair bir not bulunmaktadır. Bu sebepten *Sahîh-i Buhârî* zikredilmemiştir.

Yapılan taramalar neticesinde bu 7 kitapta Mekhûl'un 487 rivayetinin olduğu görülmüştür. Rivayetlerinin büyük bir kısmı (370) İbn Ebî Şeybe'nin *Musanna'fı*nda bulunmaktadır. Dârimî'de 30, Müslim'de 4 rivayeti vardır. Tirmizî'de 15, Ebû Dâvûd'da 31, Nesâî'de 14, İbn Mâce'de de 23 rivayeti olduğu görülmektedir.

Sünen'in Kitap Başlıkları ve Rivayetlerinin Dağılımı

Mekhûl'un rivayetleri, mezkûr kitaplar taranarak bir araya getirilmiş, "kitâb"lara, bölümlere ayrılarak sınıflandırılmış ve 30 kitab ortaya çıkmıştır. Tabi olarak bu kitâbların sayısını, bazı kitâb'ları birkaç kısma ayırarak çoğaltmak mümkündür. Kitâb başlıklarını belirlerken sünen türünün en derli topluluğu kabul edilmesi sebebiyle *Sünen-i Ebû Dâvûd* esas alınmıştır. Rivayetler genelden özele doğru düzenlenmeye çalışılmıştır. Kitâb'ların "bâb"lara ayrılması düşünülmemiştir.

Aşağıdaki tabloda rivayetlerden oluşturulan kitap başlıkları ve merfu, mevkuf ve maktu olarak rivayetlerin kitâblara dağılımı gösterilmiştir.

No	Kitâb ismi	Merfu	Mevkuf	Maktu	Topl.
1	Tahâret	2		15	17
2	Salât	27	4	38	69
3	Salâtu's-sefer		1	3	4
4	Tatavvu'	6			6
5	Vitir			4	4
6	Cenâiz	4	2	4	10
7	Zekât	7	1	17	25
8	Menâsik	2		5	7
9	Nikah	5	7	23	35
10	Talak	1	2	26	29

11	Savm	4	1	4	9
12	Cihad	38	2	22	62
13	Sayd	7	2	7	16
14	Vasâyâ		1	7	8
15	Ferâiz	5		2	7
16	Harâc ve'l-fey ve'l-imârah	3			3
17	Eymân ve'n-Nüzûr			2	2
18	Buyû'	7		16	23
19	İlm	1	1	3	5
20	Eşribe	2	1	4	7
21	Eti'me	5		1	6
22	Tıp	3	1	1	5
23	Hammâm			1	1
24	Libâs	3	2	2	7
25	Melâhim	5	2	3	10
26	Hudûd	11	5	10	26
27	Diyât	7	33	11	51
28	Fezâil	7			7
29	Tefsîr	2		1	3
30	Edeb	16	1	6	23
Topl.		180	69	238	487

Tablo 2

Yakarıdaki tabloda da görüleceği üzere hadislerin 5/4'ü temel ahkam konuları diyebileceğimiz; taharet-namaz (106 rivayet), zekat (25 rivayet), nikah-talak (64 rivayet), cihad (62 rivayet), büyü (23 rivayet), hudûd (26 rivayet), diyât (51) ve edeb (23 rivayet) konularında olarak yoğunlaştığı görülmektedir. Diğer konularda ki rivayetler ise bir rivayet ile on rivayet arasında değişmektedir.

Rivayetlerin Muntehasına Göre Dağılımı

Mekhûl'un rivayetlerinin 180 adedi merfu, 69 adedi mevkuf, 238 adedi ise maktudur. Bu rivayetlerin söz konusu açıdan kaynak olarak belirlediğimiz kitaplara göre dağılımı şöyledir.

Eseler	Merfu	Mevkuf	Maktu	Topl.
İbn Ebî Şeybe	86	65	219	370
Dârimî	13	2	15	30
Müslim	4			4
Ebû Dâvûd	26	2	3	31
İbn Mâce	23			23
Tirmizî	15			15
Nesâî	13		1	14
Gen. Toplam	180	69	238	487

Tablo 3

Mekhûl'un Sünen'inin Ebû Dâvûd'un Sünen'i İle Muhteva Karşılaştırması

Mekhûl'un Sünen'inin "kitap"larıyla Ebû Davûd'un Sünen'inin "kitap"ları karşılaştırıldığında Mekhûl'un rivayetlerinin sünen sınırlarını aşmadığı görülmektedir.

Ebû Davûd'un Sünen'i 43 kitaptan oluşmaktadır. Ebû Davûd'un Sünen'inde Mekhûl'un Sünen'inden farklı olarak "Kitâbu tefrî'i ebvâb-i şehri-Ramazan", "Kitâbu sucûdi'l-Kur'an", "Kitâbu'l-lukata", "Kitâbu'd-dahâyâ", "Kitâbu'l-icâra", "Kitâbu'l-kadâ", "Kitâbu'l-kehâne ve't-tetayyur", "Kitâbu'l-ıtâk", "Kitâbu'l-huruf ve'l-kırâât", "Kitâbu't-tereccul", "Kitâbu'l-hâtem", "Kitâbu'l-fiten ve'l-melâhim", "Kitâbu'l-mehdî", "Kitâbu's-sünne" konuları vardır. Bunların toplamı 14 dür. Bunların bir kısmı sünen konuları içerisinde değerlendirilmemektedir.⁷³

Mekhûl'de olup da Ebû Davud'da olmayan konular "Kitâbu'l-fezâil", "Kitâbu't-tefsîr" olmak üzere 2 dir. Bunları daha sonraki sünen anlayışları-

73 Bkz. Yardım, *Hadis II*, s. 87.

nın içinde değerlendirilmeyebilir. Ancak kendi dönemlerinin sünen anlayışları içinde bu tür rivayetlere yer verildiği görülmektedir.⁷⁴

Yukarıda da belirtildiği gibi Mekhûl'un *Sünen*'inin kitâb başlıklarının belirlenmesinde Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inin kitâb başlıkları esas alınmıştır. Hadislerin bu kitâblara konulmasında da umumiyetle alındıkları kaynaklardaki konuların içinde olmasına dikkat edilmeye çalışılmıştır.

Mekhûl'un konuları ile Ebû Dâvûd'un konuları karşılıklı iki sütun halinde yazılarak uygunluk ve farklılıkların aşağıdaki gibi olduğu görülmüştür.

Mekhûl'ün Kitâb başlıkları	Ebû Davûd'un Kitâb başlıkları
1-Kitâbu't-tahâra	1-Kitâbu't-tahâra
2-Kitâbu's-Salât	2-Kitâbu's-Salât
3-Kitâbu salâti's-sefer	3-Kitabu salâtu'l-istiskâ
4-Kitâbu't-tatavvu'	4-Kitâbu salâti's-sefer
5-Kitâbu'l- vitr	5-Kitâbu't-tatavvu'
6-Kitâbu'l-cenâiz	6-Kitâbu tefrî'i evvâb-i
7-Kitâbu'z-zekât	şehir-i Ramazan
8-Kitâbu'l-menâsik	7-Kitâbu sucûdi'l-Kur'an
9-Kitâbu'n-nikâh	8-Kitâbu'l-vitr
10-Kitâbu't-talâk	9-Kitâbu'z-zekât
11-Kitâbu's-sıyam	10-Kitâbu'l-lukata
12-Kitâbu'l-cihâd	11-Kitâbu'l-menâsik
13-Kitâbu's-sayd	12-Kitâbu'n-nikâh
14-Kitâbu'l-vasâyâ	13-Kitâbu't-talâk
15-Kitâbu'l-ferâiz	14-Kitâbu's-sıyâm
16-Kitâbu'l-harâc ve'l-fey'	15-Kitâbu'l-cihâd
ve'l-imara	16-Kitâbu'd-dahâyâ

74 Mekhûl'un talebelerinden Evzâi'ye nisbet edilen *Sünen*'in kitap başlıkları içinde "Fezâil ve Tefsîr" kitaplarının olduğu görülmektedir. Bkz. Aydın, *İmâm-ı Evzâi ve Sünenindeki Metodu* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), s. 77.

17-Kitabu'l-eymân ve'n-nüzûr	17-Kitâbu's-sayd
18-Kitâbu'l-büyû'	18-Kitâbu'l-vasâyâ
19-Kitâbu'l-ilm	19-Kitâbu'l-ferâiz
20-Kitâbu'l-eşribe	20-Kitâbu'l-harâci ve'l-fey'i ve'l-imâra
21-Kitâbu'l-et'ime	21-Kitâbu'l-cenâiz
22-Kitâbu't-tıb	22-Kitâbu'l-eymân ve'n-nüzûr
23-el-Hammam	23-Kitâbu'l-büyû'
24-Libas	24-Kitâbu'l-icâra
25-Kitâbu'l-melâhim	25-Kitâbu'l-kadâ
26-Kitâbu'l-hudûd	26-Kitâbu'l-'ilm
27-Kitâbu'd-diyât	27-Kitâbu'l-eşribeh
28-Kitâbu'l-fezâil	28-Kitâbu'l-et'imeh
29-Kitâbu't-tefsîr	29-Kitâbu't-tıb
30-Kitâbu'l-edeb	30-Kitâbu'l-kehâneh ve't-tatayyur
	31-Kitâbu'l-ıtak
	32-Kitâbu'l-huruf ve'l-kırâât
	33-Kitâbu'l-hammâm
	34-Kitâbu'l-libâs
	35-Kitâbu't-tereccul
	36-Kitâbu'l-hâtem
	37-Kitâbu'l-fiten ve'l-melâhim
	38-Kitâbu'l-mehdî

	39-Kitâbu'l-melâhim 40-Kitâbu'l-hudûd 41-Kitâbu'd-diyât 42-Kitâbu's-sünne 43-Kitâbu'l-edeb
--	---

Tablo 4

Sonuç olarak, bu çalışmada kısaca hadis edebiyatı türleri üzerine durulmuş, bu türlerden ilk ortaya çıkanın sünen türü olduğu ve ilk sünen kitabının da Mekhûl ed-Dimeşkî'nin *Sünen*'i olduğu tespit edilmiştir. Buna göre hadis edebiyatının ilk eserinin hicri II. yüzyılın başlarında tasnif edildiği söylenebilir.

Mekhûl'un *Sünen*'i ile başlayan hadis edebiyatı o dönemde ortaya çıkan diğer türlerle de gelişimini sürdürmüştür. Hadis edebiyatı içerisinde sünen türüne yakın eserler olarak muvattalar, musannaflar, câmi'ler ve ahkam hadisleri kitapları kaleme alınmıştır.

Sünenlerin Mekhûl'un eseriyle tarih sahnesine girdiği, ondan sonraki süreçte ise müesses fıkıhın, sünenlerin gelişimine tesir ettiği, muhaddislerin bu türde onlarca eser tasnif ettikleri belirlenmiştir.

Sünen türü eserlerin ale'l-ebvâb olarak, fıkıh konularına göre, fıkıh eserlerinin konu sıralamasına uygun şekilde tasnif edildikleri görülmektedir. İlk dönemlerde tasnif edilen sünenlerde merfû, mevkuf ve maktû olarak her çeşit hadisin bolca bulunduğu tespit edilmiş olup zamanla mevkuf ve maktû rivayetlerde azalma olduğu Mekhûl (ö.113), Evzâî(ö.157), Saîd b. Mansur (ö.227), Dârimî (ö.255) ve Ebû Dâvûd'un (ö.275) eserlerinin incelenmesi sonucunda anlaşılmıştır. Sihat açısından da sahih, hasen, zayıf çok az da olsa mevzû rivayetlerin bu eserlerde bulunduğu işaret edilmiştir.

Mekhûl'un söz konusu eseri, birçok ilk dönem eseri gibi günümüze ulaşmamıştır. Bundan dolayı bu eser, bir yüksek lisans tezi çalışmasıyla belli kaynaklardan yola çıkarak inşa edilmeye ve muhtevası değerlendirilmeye çalışılmıştır. Buna göre bu eserde merfû hadislerin yanında mevkûf ve çoğu yazarın görüşlerini yansıtan maktû haberlerin bulunduğu belirlenmiştir.

Kaynakça

- Abdulgâkî, M. Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 1991.
- Aydın, Nevzat, *İmâm-ı Eozzât ve Sünenindeki Metodu*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Samsun 2001.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, İstanbul: Hadisevi, 1. Baskı, 2006.
- , *Sünen-i Dârimî*, trc. ve thk. Abdullah Aydınlı, İstanbul: Merve Yayınları, 1. Baskı, 1995.
- , "Rivayet Asrında Sünnet Kavramı" (Kuran ve Sünnet Sempozyumu 1-2 Kasım 1997 Ankara), İstanbul: İrfan İlmî Araştırmalar ve İhtisas Vakfı, 1999.
- Avcı, Mehmet, *Hadislerde Sünnet Kavramı*, Sakarya Üniversitesi S.B.E, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Sakarya 2009.
- A'zamî, Muhammed Mustafa, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, trc. Recep Çetintaş, İstanbul 2010.
- Bağcı, H.Musa, *Hadis Tarihi İlk Üç Asır*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı, 2009.
- Çelebi, İlyas, "Sünnetullah", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010.
- Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul: İFAV, 5. Baskı 2003.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, Riyad: Dâru'l-Muğnî, 1. Baskı, 2000.
- Dihlevî, Abdülaziz b. Şah Veliyyullah, *Bustânu'l-Muhaddisîn*, trc. Ali Osman Koçkuzu, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Baskı, 1997.
- Ebû Zehra, Muhammed, *Ebû Hanife*, çev. Osman Keskiöğlü, Ankara: DİB, 5. Baskı, 2005.
- Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Hârisî, *Kûtu'l-Kulûb*, Beyrut: Dâru'l-kütübu'l-ilmîyye, 2. Baskı 2005.
- Efendioğlu, Mehmet, "el-Musannef", *DİA*, Ankara 2006, XXXI, 237-238.
- Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2. Baskı 2000.
- Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2. Baskı, 2000.
- Hamdân, Nezîr, *el-Muvattaât li'l-İmâm Mâlik*, Dimeşk: Dâru'k-kalem, 1. Baskı, 1992.
- Hatipoğlu, İbrahim, "Musannef", *DİA*, Ankara 2006, XXXI, 235-236.
- , "Ma'mer b. Râşid", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 552-554.
- İbn Asâkir, Ali b. el-Hasan b. Hibetullah, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, thk. Ömer b. Ğamâra el-Umrevî, Beyrut: Dâru'l-fikir, 1995.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemu Makayîsi'l-Luĝa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Beyrut, 1979.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali, *Tehzîbü't-Tehzîb*, thk. Halil Me'mûn Şihâ, Ömer es-Selâmî, Ali b. Mesûd, Beyrut, 1996.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim Ebû Muhammed ed-Deynûrî, *Te'vîlu muhtelifu'l-hadîs*, thk. Muhammed Zühri en-Neccâr, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1972.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem, *el-Efrîkî el-Mısırî*, Lisânu'l-arab, Kahire: Dâru'l-maârif, 1. Baskı, 1984.
- İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist, ta'lik*; İbrahim Ramazan, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Baskı, 1994.
- Kandemir, Yeşar, "el-Muvatta'", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI/416-418.
- "Sünen", *DİA*, İstanbul 2006, XXXVIII, s. 141-142.
- Koçkuzu, Ali Osman, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983.

- Koçyiğit, Talât, *Hadis İstılahları*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, 1985.
- , *Hadis Tarihi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 7. Baskı, 2010.
- Leknevî, el-İmam Ebî'l-Hasenât Muhammed Abdulhayy, *el-Ecvibetu'l-fâdıla li'l-esileti'l-aşerati'l-kâmile*, Kahire: Dâru's-selâm, 6. Baskı, 2009.
- Mizzî, Cemâleddîn Ebî'l-Haccâc Yusuf (ö. 742), *Tehzîbü'l- Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1992.
- Önler, Sami, *Mekhûl ed-Dimeşkî ve Eseri*, Sakarya Üniversitesi S.B.E, (Yayınlanmamış çalışma) 2012.
- Özpinar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı, 2005.
- Râgıp el-İsfehânî, *Müfredât, Kur'an Kavramları Sözlüğü*, trc. Yusuf Türker, İstanbul: Pınar Yayınları, 1. Baskı 2002.
- Sezgin, Fuad, *Târîhu't-türâsi'l- arabî*, Suûd İmam Muhammed Üniversitesi matbaası, 1991.
- Sıddîkî, M. Zübeyr, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, trc. Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınevi, 2.Bas, k12004.
- Şa'bân, Zekiyyuddîn, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kafi Dönmez Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 7.Baskı, 2004.
- Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanifenin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara: DİB, 2010.
- Yardım, Ali, *Hadis I-II*, İstanbul: Damla Yayınları, 2012/2.
- Yücel, Ahmet, *Hadis Tarihi*, İstanbul: İFAV, 2. Baskı, 2011.
- Zeydan, Abdülkerim, *el-Vecîz fi usûlu'l-fıkh*, Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1. Baskı, 2004.